

Leszka, Mirosław J.

„Byzantium’s Balkan Frontier. A political study of Northern Balkans, 900–1204”, Paul Stephenson, Cambridge 2000 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 94/2, 211-213

2003

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

ludów oraz ich kultur wynikał w dużej mierze z charakteru rzymskiego imperializmu, a szczyt tendencji imperialistycznych za Cesarstwa przypadł właśnie na czasy Apulejusza⁹.

Na koniec chciałbym dodać, że różne aspekty tematyki podjętej przez Tomasza Sapotę są wciąż ważnym problemem badawczym, nadal budzącym żywe zainteresowanie uczonych, czego dowodem są najnowsze publikacje takich autorów, jak np. Nicole Méthy, Graziella Spitali czy Ulrike Egelhaaf-Gaiser¹⁰. Rozumiem jednak, że nie można wszystkiego powiedzieć w jednej książce, zwłaszcza w dobrej, a taką jest właśnie praca Sapoty¹¹.

Tadeusz Aleksandrowicz
Uniwersytet Śląski
Katedra Filologii Klasycznej

Paul Stephenson, *Byzantium's Balkan Frontier. A Political Study of Northern Balkans, 900–1204*, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s. 352.

Cesarstwo bizantyńskie przez znaczną część swego istnienia było państwem dominującym w północnych Bałkanach — obszarze, który znalazł się w obrębie zainteresowania Paula Stephena, angielskiego uczonego młodego pokolenia. Recenzowana tu książka jest zmienioną i rozszerzoną o okres 1180–1204 wersją jego rozprawy doktorskiej. Celem było ukazanie zakresu bizantyńskiej władzy i wpływów na ziemiach leżących bądź to w obrębie Cesarstwa, bądź znajdujących się w bezpośrednim jego sąsiedztwie, a położonych w północnych Bałkanach. Granice bizantyńskiego imperium między rokiem 900 a 1204 r. ulegały wielu zmianom. Jako przykład mogą posłużyć losy Bułgarów, których państwo w początkach omawianego okresu stanowiło nader niebezpieczne dla Bizancjum sąsiada, by raptem w kilkadziesiąt lat później zostać przez nie wchłonięte. Po ponad stu sześćdziesięciu latach funkcjonowania w obrębie imperium Bułgarzy w drugiej połowie lat osiemdziesiątych XII w. odzyskali niepodległość i znów stali się ważną siłą na Bałkanach.

Dynamika zmian politycznych, jak również gospodarczych i religijnych, wielość kontrahentów politycznych znajdujących się w obrębie bizantyńskich oddziaływań z jednej, a szczupłość i fragmentaryczność bazy źródłowej z drugiej strony powodują, że zadanie, którego podjął się angielski badacz, było niezwykle trudne.

Praca podzielona jest na dziewięć rozdziałów. W rozdziale 1: „Bulgaria and beyond: the Northern Balkans (c. 900–963)” (s. 18–46) Stephenson charakteryzuje stosunki bułgarsko-bizantyńskie za panowania Symeona i Piotra (s. 18–25), a także ukazuje powiązania istniejące między oboma państwami a Serbami (s. 26–28), Chorwatami (s. 28–29), Pieczyngami (s. 29–31), Rusami (s. 32) i Węgrami (s. 38–45). Przedstawia również podstawowe zasady funkcjonowania bizantyńskiego porządku politycznego i miejsce zajmowane w nim przez wzmiankowane powyżej ludy (s. 33–38). W rozdziale 2: „The Byzantine occupation of Bulgaria (963–1025)” (s. 47–79) autor przedstawił proces podboju Bułgarii przez Jana Tzimiskesa, losy powstania Komitopulów, dzieje zmagania Bazylego II z Samuelem i jego następcami. Scharakteryzował również politykę Bazylego II wobec ziem bułgarskich. Rozdział 3: „Northern nomads (1025–1100)” (s. 80–116) poświęcony został polityce Bizancjum wobec ludów koczowniczych (przede wszystkim Pieczyngów), z którymi Cesarstwo znalazło się w kontakcie nad dolnym Dunajem. Interesujące uwagi poczyniono odnośnie metod, którymi bizantyńscy

⁹ Cf. M. J aczynowska, *Narodziny i rozwój imperializmu rzymskiego*, Poznań 1996, s. 20–21.

¹⁰ Cf. N. Méthy, *La communication entre l'homme et la divinité dans les „Métamorphoses” d'Apulée*, „Les Études Classiques” t. LXVII, 1999, s. 43–56; G. Spitali, *Aspetti culturali della magia del mondo romano*, „Appunti Romani di Filologia” t. II, 2000, s. 83–98; U. Egelhaaf-Gaiser, *Kulträume im römischen Alltag: das Isisbuch des Apuleius und der Ort von Religion im kaiserzeitlichen Rom*, Stuttgart 2000.

¹¹ W recenzji pomijam błędy literowe, których część można było poprawić w erracie, z zamieszczenia której wydawca najwyraźniej zrezygnował.

władcy starali się neutralizować zagrożenie z ich strony (handel, wypłacanie trybutu, próby chrystianizacji). Stephenson podkreśla fakt, że prawie do połowy XI w. na ziemiach wchodzących w skład Paristrion obserwuje się bardzo dynamiczny rozwój handlu i produkcji rzemieślniczej, co kłóci się z zakorzenionym w nauce poglądem o występowaniu już w tym czasie zjawisk kryzysowych w gospodarce tego obszaru. W rozdziale 4: „Southern Slavs (1025–1100)” (s. 117–155) Stephenson przedstawia charakter zależności istniejących między Bizancjum a Serbami i Chorwatami, a także politykę następców Bazylego II wobec ziem bułgarskich. Na szczególną uwagę zasługuje pogląd o braku bezpośredniego związku między zmianą bizantyńskiej polityki fiskalnej wobec ziem bułgarskich a powstaniem Piotra Deljana i Alusijana oraz próba ukazania w nowym, pozytywnym świetle działalności w tej sferze Jana Orfanotrofa (s. 135–136). Rozdział 5: „The rise of the west, I: Normans and Crusaders (1081–1118)” (s. 156–186) poświęcono obecności Normanów na obszarze północnych Bałkanów. Szczególną uwagę zwrócił angielski uczony na rolę Dyrrachionu w polityce Normanów wobec Bizancjum. W rozdziale 6: „The rise of the west, II: Hungarians and Venetians (1100–1143)” (s. 187–210) Stephenson przedstawił kwestię ekspansji węgierskiej w kierunku Sirmium oraz losy rywalizacji węgiersko-weneckiej na terenie Dalmacji. Scharakteryzował również politykę Aleksego I i Jana II Komnenów wobec Wenecji i Węgier. W rozdziale 7: „Manuel I Comnenus confronts the West (1143–1156)” (s. 211–238) autor zajął się polityką Manuela I w stosunku do Niemiec, Normanów, Wenecji i Węgier w pierwszym okresie jego rządów. Słusznie zwrócił uwagę, że cesarz zerwał z pasywną polityką swoich poprzedników i podjął działania na rzecz przywrócenia bizantyńskich wpływów w Dalmacji, Raszce i okręgu Sirmium. W rozdziale 8: „Advancing the frontier: the annexation of Sirmium and Dalmatia (1156–1180)” (s. 239–274) autor omawia działania Manuela I, które doprowadziły do odzyskania przez Bizancjum wpływów w Dalmacji, Raszce i okręgu Sirmium. Imperializm Manuela, jak określa jego politykę Stephenson, nie był drogą prowadzącą na manowce, lecz przynajmniej w sferze polityki bałkańskiej przyniósł mu sukces. Jego panowanie, jak pokazał czas, było apogeum wpływów Bizancjum na Bałkanach. W rozdziale 9: „Casting of the »Byzantine Yoke« (1180–1204)” (s. 275–315) Stephenson naszkicował proces rozkładu bizantyńskiej supremacji na obszarze północnych Bałkanów: utrata Sirmium, zdobycie Tesaloniki przez Normanów, powstanie II Carstwa Bułgarskiego, uniezależnienie się Serbów. Pracę uzupełniają wstęp: (s. VII–VIII) i wprowadzenie (s. 1–17), konkluzje (s. 316–323), bibliografia (s. 324–344), indeks (s. 345–352) oraz 22 mapy.

Recenzowana książka ma logiczną konstrukcję, choć pewne wątpliwości budzić mogą cezurę poszczególnych rozdziałów, a szczególnie występująca kilkakrotnie cezura roku 1100. Rok ten nie przyniósł żadnych wydarzeń, które stanowiłyby punkt istotny dla dziejów północnych Bałkanów. Nie wydaje się również, aby właściwe było uczynienie roku 963 cezurą w stosunkach bułgarsko-bizantyńskich. Nie nastąpiła wtedy żadna istotna zmiana w polityce Bizancjum wobec Bułgarii. Stało się tak dopiero w dwa-trzy lata później.

Wywody autora są jasne i najczęściej solidnie argumentowane. Badacz dobrze zna źródła — co warte podkreślenia — nie tylko pisane, ale także archeologiczne i numizmatyczne (szczególnie interesujące są te partie książki, w których autor posiłkuje się tymi ostatnimi dwoma typami źródeł). Wątpliwości budzi natomiast literatura, na podstawie której powstała recenzowana praca. Uczony angielski prezentuje, delikatnie rzecz ujmując, dość zadziwiająco, biorąc pod uwagę tematykę pracy, tendencję do bardzo wybiórczego traktowania dokonań badaczy bułgarskich (np. Iwana Bożiłowa¹), serbskich (np. Srdan Pirivatrić²), rosyjskich (np. Giennadij G. Litawrin³), czy wreszcie polskich (Stanisław Reka⁴, Jan Leśny⁵), a więc tych, którzy najczęściej zabierali głos w kwestiach przez niego przedstawianych. W rezultacie mamy do czynienia z pracą odzwierciedlającą przede wszystkim stan badań nauki zachodniej, czasami odbiegający od najnowszych dokonań wzmiankowanych powyżej uczonych. Przykładem tej tendencji jest posiłkowanie się przez autora przy omawianiu powstania Piotra i Asena przede wszystkim artykułem Roberta L. Wolffa⁶, opublikowanym

¹ I. Bożiłow, *Car Simeon Veliki (893–927); zlatnijat vek na srednevekovna Bălgarija*, Sofia 1983; idem, *Familijata na Asenewci (1186–1460). Genealogija i prosopografija*, Sofia 1985 (1994).

² S. Pirivatrić, *Samuilova država. Obim i karakter*, Beograd 1998.

³ E. G. G. Litawrin, *Bułgarija i Vizantija v XI–XII vv.*, Moskwa 1960.

⁴ S. Reka, *Powstanie zachodniobułgarskiego państwa Komitopulów*, PH t. LXXIV, 1983, z. 1, s. 237–254; idem, *Geneza tytułu carskiego w państwie zachodniobułgarskim*, „Balcanica Posnaniensia” t. II, 1985, s. 51–57.

⁵ J. Leśny, *Studia nad początkami serbskiej monarchii Nemaniczków (połowa XI–koniec XII wieku)*, Wrocław 1989.

⁶ R. L. Wolff, *The Second Bulgarian Empire. Its origin and history to 1204*, „Speculum” t. XXIV, 1949, s. 167–206.

w 1949 r. i całkowite pominięcie publikacji powstałych po tej dacie i rzucających nowe światło zarówno na powody buntu Asenów, jego przebieg, jak i chronologię, mimo że badacz wiedział o ich istnieniu (s. 288)⁷.

Wielość problemów i zjawisk, którymi zajął się Paul Stephenson w swojej pracy, powoduje, że nie zawsze potrafił przedstawić ich złożoność. Zdarzają mu się uproszczenia i jednostronność. Taką sytuację obserwujemy np. przy okazji ukazywania konfliktu między Bizancjum a Bułgarią za panowania Nicefora Fokasa (s. 47–48). Wydaje się, że upatrywanie jego powodów jedynie w braku przeciwdziałania ze strony Bułgarów węgierskim najazdom na Bizancjum i w poczuciu własnej siły opromienionego sławą zwycięstw nad Arabami Nicefora Fokasa (tu chyba zbyt dosłowne odczytanie relacji Leona Diakona o przyjęciu poselstwa bułgarskiego przez cesarza) jest zbyt dużym uproszczeniem. Angielski badacz pomija wątek bułgarski w kontekście wrogich stosunków łączących Nicefora Fokasa z Ottonem I. W literaturze wskazywano już, że obawa przed zbliżeniem Piotra z Ottonem mogła być jednym z powodów zaostrzenia się stosunków między Bułgarią a Bizancjum⁸. Nie wydaje się również słuszne określanie przez Stephensona wyprawy Światosława na Bułgarię jako *punitive raid*. Niceforowi Fokasowi nie tyle chodziło o ukaranie Bułgarów, co raczej o ich zneutralizowanie. Autorowi nie są znane wyniki badań polskiego historyka Jacka Bonarek⁹, który przedstawił interesującą hipotezę, wedle której Nicefor chciał przy pomocy ruskiej rozbić Bułgarię na dwa słabe organizmy państwowe: północny w re-kach ruskich i południowy, uzależnione od Bizancjum.

Autorowi zdarzają się pewne nieścisłości. I tak początek panowania Symeona datuje się obecnie raczej na rok 893, a nie na 894 (s. 18). Nie ma pewności, że wysłanie przez Piotra zakładników w osobach Borysa i Romana, jego własnych synów, w związku z zaostrzeniem stosunków bułgarsko-bizantyńskich, miało miejsce w początkach drugiej połowy lat sześćdziesiątych IX w. Istnieją uzasadnione przesłanki do umiejscowienia tego faktu już w 963 r., jeszcze za regencji cesarzowej Teofano¹⁰. Piotr, następca Symeona, z pewnością nie zmarł w 967 r., a w 969 r.¹¹ Nie jest prawdą, że nic nie wiadomo o roli Romana, syna Piotra w kontekście tzw. powstania Komitopolu (s. 59, cf. s. 61). Jest wielce prawdopodobne, że ogłoszony został on carem Bułgarów¹², a dopiero po jego śmierci czy też abdykacji tytuł ten w 997 r. przejął Samuel. Bardas Fokas nie został zabity w czasie bitwy pod Abydos (s. 60), lecz najprawdopodobniej zmarł na zawał serca w czasie jej trwania. W świetle nowszych badań nie do utrzymania wydaje się również pogląd o przyznaniu w 1078 r. Michałowi, władcy Zety, korony królewskiej przez papieża Grzegorza VII (s. 144)¹³. Dalekie od ścisłości jest stwierdzenie: *By 1198 Eudocia's father Alexius, was emperor, and the younger Stefan — had become veliki župan* (s. 309). Jak dobrze wiadomo, Aleksy Angelos przejął władzę w Konstantynopolu w 1195 r. usuwając Izaaka, swego brata. Natomiast Stefan Nemanicz został wielkim żupanem w 1196 r.

Praca Paula Stephensona, mimo poczynionych powyżej uwag, stanowi bardzo interesującą i pobudzającą do dalszej dyskusji próbę ukazania bizantyńskich działań podejmowanych w stosunku do pogranicznych obszarów Imperium na Bałkanach (północnych) w stosunkowo długim i przełomowym okresie X–XII w.

Mirosław J. Leszka
Uniwersytet Łódzki
Zakład Historii Bizancjum

⁷ Literatura dotycząca powstania II Carstwa Bułgarskiego jest spora. W tym miejscu pozwolę sobie przytoczyć tylko kilka najnowszych pozycji: G. G. Litawrin, *Dwa etjuda iz istorii wosstanija Petra i Asena*, „Études balkaniques” t. IV, 1985, s. 12–24; Ph. Malingoudis, *Die Nachrichten des Nicetas Choniates über die Entstehung des Zweiten bulgarischen Staates*, „Byzantina” t. X, 1980, s. 51–147; I. Božilow, *Familijata na Asenewci*; P. Petrow, *Văzstanovjavane na bălgarskata dăržava 1185–1197*, Sofia 1985.

⁸ S. A. Iwanow, *Vizantijsko-bolgarskie otnošenija v 966–969*, „Vizantijskij Vremennik” t. XLII, 1981, s. 88–100.

⁹ J. Bonarek, *Przyczyny i cele bułgarskich wypraw Światosława a polityka Bizancjum w latach sześćdziesiątych X wieku*, SH t. XXXIX, 1996, z. 2, s. 287–302.

¹⁰ W. Złatarski, *Istoria na bălgarskata dăržava prez srednute wekove*, t. I–II, Sofia 1927, s. 569, 592; cf. P. Pawłow, *Boris II (opit za novo tălkuvane na semejno-dinasticznite problemi v Preslavskaia dwor pri car Petăr)*, „Preslav” t. V, 1993, s. 46–51.

¹¹ S. Pirivatrić, *Dva chronološka priloga o kraju prvog bugarskog carstva*, „Zbornik Radova Vizantološkog Instituta” t. XXXIV, 1995, s. 51–62.

¹² S. Reek, *Geneza tytułu carskiego*; interesujące, że o takiej ewentualności wspomina J. V. A. Fine, *The Early Medieval Balkans: a Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Ann Arbor 1983, s. 190, na którego w tym kontekście polewuje się P. Stephenson (przyp. 40, s. 59).

¹³ J. Lesny, op. cit., s. 54–61.